

Mindig foglalkoztatott a törvény és az erkölcs konfliktusa

Beszélgetés **Eörsi István** íróval. Nagyvárad, 1999. június 11.

- Rádiónak készül ez az interjú?
- Nem, nem, a mi lapunknak, a Bihari Naplónak.

- Az jó, mert nem tudok nyomdakészen beszélni. Kérem, egyeztesse a szövegemben az alanyt az állítmánnal...

- Felfigyeltem arra, hogy a ma délután felolvasott prózarészlete legalább három rétegű. A saját gondolatai, érzelmei mellett benne vannak Witold Gombrowicz lengyel író naplójából idézett, egybeszótt gondolatai és érzelmei, és létezik egy harmadik szövegszint is. Ez a mű főleg erkölcsi kérdéseket feszeget. Úgy érzem, a moralitásnak nagyon fontos szerepe van a könyvében.

- Az erkölcsöt sokféleképpen lehet meghatározni. Ha a morálon azt értem, hogy az embernek ki kell dolgoznia a világhoz való viszonyának alapelveit, azt, hogy számára mi a fontos, hogyan kell viselkednie konfliktushelyzetben, avagy miként kell megközelítenie a világ nagy kérdéseit, akkor én természetesen egy igen erősen erkölcsközpontú író vagyok. Egész írói munkásságom egyik alapja az, hogy a legalitás és a moralitás közötti konfliktusokat kísérem meg felmutatni. Mindig ezekbe ütközöm. Bár ez nagyon elvontan hangzik, de a két szféra ütközése nagyon gyakori.

- Mondana rá példát?

- 1956-ban történt az a bizonyos híres Tóth Ilona-eset Magyarországon. Egy félig-meddig illegális forradalmárszervezet tagjai már november 4. után vették észre, hogy beépült közbük egy ávos. Az az ember úgy bukott le, hogy miközben fölmerült a gyanú elene, elaludt, és átkutatják a zsebeit. Megtalálták a fényképet államvédelmis egyenruhában, és megölték. Egy benzinjekciót nyomtak a nyaki ütőerebe. Egy orvostanhallgató tette, akit fölalkasztottak ezért, és utána még négy társát is kivégezték. Ennek a pernek az egyik vádlottja egy hajdani politikai tiszt volt. Azt vallotta a törvényeskedő, hogy „minket erre tanítottak, az Ifjú Gárda hősiességére neveltek, tehát aki ellenség, azt el kell pusztítani”. Erre az ügyész megkérdezte: „ha kiderül, hogy az áldozat bátyja adta neki kölcsön az egyenruhát, akkor mi a véleménye erről a cselekedetről?” „Akkor gyilkos vagyok, és halált kérek magamra” - hangzott a válasz. „És hogyha az övé volt a ruha?” „Akkor nem bántam meg a tettemet.” Ez egy világos, tiszta konfliktushelyzet. Adott egyféle moralitás - mindegy, hogy miként ítélem meg mai szemmel -, mely kimondja: „az áru-lót meg kell büntetni”. És vele szemben adott a legalitás, mely semmilyen helyzetben nem engedi meg az ilyen jellegű önbíráskodást. Számos esetben találkoztam hasonló problémával 25 éves koromban a börtönben, és ezek határozták meg írói látásmódomat.

- Térjünk vissza a Gombrowicz-könyvre. Hogyan összegezné az életművében oly fontos munka lényegét?

- Az **Időm Gombrowicz**sal, amiből azt a részletet felolvastam, azt mondja ki, hogy nem tudunk mindenkin segíteni. Erkölcsös dolog-e válogatni a megmentendők között? Morális-e ma azt mondanunk - hogy egy aktuálpolitikai példát említsük: „a koszovóiakat megmentjük, mert irtják őket, de a kurdokon nem tudunk segíteni, mert a törökök hozzánk tartoznak, a szövetségeseink, a török támaszpontok fontosak nekünk, hagyjuk veszni a kurdokat?” Mondhatjuk-e ezt? Lehet-e az emberjogi szemlélet „szelektív”? Nem, nem lehet, mert elveszti a hitelét. Attól, hogy elveszti a hitelét, még jogos lehet adott esetben. Meggyőződésem szerint „gyönyörű dolog”, hogy a világtörténelemben először volt egy háború, melynek emberjogi megokolása volt. De ha általános alapelveket követek, rá kell döbennem lépten-nyomon, hogy azok az általában „helyes” alapelvek a világ jelenlegi struktúrájában nem érvényesülnek. Rögtön fölmerül a kérdés: egyes esetekben érvényesíthetem-e, avagy amíg nem válik általános érvényűvé, addig egyik helyen se tegegyem, mert az igazságtalanság volna?

- Ha jól értem, ez nem valamiféle erkölcsi relativizmus, inkább a tehetetlenség érzése miatt, hogy ezeket az ideákat nem tudjuk a valóságra alkalmazni...

- Ha nem vagyunk képesek általánosan, legalább ott érvényesítsük, ahol tudjuk. Te-

A hajdani Lukács-tanítvány, Lukács György utolsó, német nyelven írott műveinek magyarra fordítója, a legendás kaposvári Csiky Gergely Színház dramaturgja, a börtönt, száműzetést megjárt sokoldalú, sokműfajú író **Utások a senkiföldjén - Jóbok könyve** című kötetének hátsó borítóján bukkantam az alábbi, visszavonást és eszményszomjat egyaránt sugalló sorokra:

„Ha helyzetünk tartós ellentmondásba kerül felfogásunkkal vagy alkatonkkal, tapasztalataink pedig egyre-másra meghazudtolják eszményeinket, kétségbeesésünkben hajlunk rá, hogy bűnbakot keressünk. A legkézenfekvőbb bűnbak az Isten, mert ő mindenható, tehát felelőssé tehető mindenért. Írás közben azt hittem, hogy főként a bűnbakkeresés detektívtörténete, továbbá kísérőjelenségei izgatnak: a lázadás, az öncsalás, a látszólagos vagy valóságos önfeladás, és mindazok a pszichikai energiák, amelyeket a sebzett én önmön védelmére mozgósítani tud. Most már tudom, hogy érdeklődésem természetesen maradt volna, ha nem lappang mögöttem egy zűrzavaros érzés. Ha azt sugallja, hogy a nagy összefüggések akkor is léteznek, ha éppen nem tudjuk megfogalmazni őket. Tehát minden másképp van, mint az utolsó két évszázad nagy szellemei gondolták, de úgy sincs, ahogy korunk uralkodó szellemtelensége hinni szeretné.”

gyünk úgy, mint ahogy Gombrowicz tette tengerparti sétáján: megmentésük végett fordítsunk a hátáról a talpára néhány bogarat, mindegyiket, amely elérhető közelségben van. Avagy, ha kiderül, hogy nem tudjuk mindegyiket megmenteni, akkor egyiken se segítsünk?

- Úgy érzem, sok a rokon vonás az élete javát száműzetésben töltő lengyel író és **Eörsi István** gondolkodásmódja között.

- Gombrowicz, a katolikus neveltetésű író konfliktusba keveredett saját vallásával. Látta a korabeli lengyel katolicizmus szemfogatását, azt is, hogy mennyire támasza volt a régi nagybirtokos rendszerek. Egyszer csak eltávolodott a katolicizmustól. Hogyan? Úgy, hogy különös formában „hű” maradt hozzá. Istenben már nem hitt, de az ördögben igen. Óriási különbség van egy „katolikus”, egy „református” vagy egy „zsidó” ateista között. A katolikus ateistát arról ismerem meg, hogy... az ördögben továbbra is hisz. Gombrowicz egész naplóján végigvonul az ördög-motívum. Itt vagyok én: kommunista voltam, azt letudtam, utána marxista maradtam hosszú ideig. Most már nem vagyok az, de azért gondolkodásomban szervesen benne van a marxista történelemszemlélet, bennem maradt, mint Gombrowicznál az ördög. Megtanultam tőle, hogy úgy kell megváltoztatnunk az énünket, hogy organikusan épüljön tovább, és örizzük meg korábbi énünkől mindazt, ami megőrizhető. Vagy itt van Gombrowicz lázadása a lengyel nagyképesség ellen. A lengyelnek, mint bármely kis nemzet, szenvednek attól, hogy nem fogadják be őket a világ nagy nemzetei közé, ezért gyártottak maguknak egy önálló hierarchiát, mint a magyarok. Amikor gyerek voltam, azt tanultam az elemi iskolában Emi nénitől, hogy a világ legnagyobb írója Shakespeare, második Goethe, a harmadik Dante, a negyedik Voltaire, az ötödik Petőfi... Feltétlenül szükséges volt, hogy „legalább” az ötödik legyünk, más kis nemzetekre nem is gondoltak az értékrend felállítói. Gombrowicznál olvasom, hogy felháborodott, mert azt mondták, hogy Mickiewicz ugyanakkora költő, mint... Dante. „Lehet, hogy akkora költő - jegyezte fel naplójába -, de amíg ő a lengyel halkok tetejéről beszél, azalatt Dante »az emberiség égbenyúló koponyahegyének a csúcspontja« szól.” Arany János, aki nagyon nagy költőnk, ő is azt írta, hogy „nem szégyenlem, nem is bánom, hogyha írnom kelle már, magyaros lett irományom, hazám földjén túl se jár”. Jó, jó, nem szégyenli, de miért nem bánja? Magyarországon a francia felvilágosodás nyomán csak Csokonai mondta ki, hogy „ember és polgár leszek”, utána senki sem írt hasonlót Adyig, még Petőfi sem. Ady gondolatvilága, szellemi fölénye túllépett az akkori kicsinyes magyar világon, de metaforái lefordíthatatlanok. Egy-egy verssorához oldalnyi lábjegyzet kellene, hogy más nyelven megértsék. De legalább a világértékek

nosztalgia mentes elfogadását hirdette. Ez Gombrowicznál is „harc feladat”, öröm volt rávalólni.

- Az évtizedek óta halott lengyel íróval folytatott párbeszédének erkölcsi, esztétikai vonulatai mellett van egy napi politikához nem kötött, általános politikai üzenete is?

- Magyarországon sokat vitatkozunk mostanában azon, hogy a költő politizáljon-e, vagy se. Sokan azt mondják, hogy a politika lerángatja a költőt. Aiszkhülosz Prométheuszra föllázad. Vele kezdődik az európai dráma. Föllázad az istenek zsarnoksága ellen, a sziklához láncolják, és átverik a szívét egy vaskapoccsal. És akkor jön Hermész, az elegáns isten, és azt mondja: „ha elárulod a titkodat Zeusznak, fölszabadulsz”. „Minden istent gyűlölök, és nem cserélnek veled” - hangzik Prométheusz válasza. Ez egy abszolút „politikai dráma”. A művészetben a politikai a szociális igazságérzet lázadása. Nem fogadhatjuk el, hogy az egyenlőtlenség az ember természetes állapota. Aki ezt nem fogadja el, az „politizál”. Szophoklész Antigonéja kijelenti, hogy „nem az államnak engedelmeselem, hanem a lelkiismeretemnek”. Ez egyszerre etikai és politikai kérdés. Tehát a művészetben a politika az igazságérzet görce a fönnálló állapotokkal szemben. Ez merőben etikai dolog, politikai mezeje van, de igazából erkölcsi lázadás a dolgok rendje ellen. A „burzsoá tudat” beszűkültsége elfogadja, előírja a társadalmi munkamegosztást a művész számára: ő csak művészkedjen, az a dolga. Azt mondja Gombrowicz: mi a különbség egy lengyel és egy francia festő között? A francia festő az „egy francia festő”, a lengyel pedig „egy ember, aki fest”.

A Thibault családban van egy piktor, aki iszonyúan hosszú képeket fest. Jönnek a vendégek, és azok pénztárcája vastagsága szerint centiméterre vágja le az eladott darabot. Ő már a polgári fejlettségnek azon a fokán áll, melyen lemond arról, hogy citoyen legyen. A lengyel festő, vagyis az ember, akit G. szeret, és én is szeretek, az nem hajlandó ezt a szereposztást elfogadni. Azt mondja: a mindenséget akarom képbe vonni, a mindenséggel akarok szembeszegülni, akkor is, ha nem tudok. Ennek Magyarországon a legnagyobb embere Ady volt, aki azt is ki tudta mondani, hogy „minden egész eltörött”.

- „Az eltörött egészet” a mai napig nem sikerült összerakni. Sőt...

- Megjelentek ezek az úgynevezett posztmodernekek, a zavarosfejúek, akik kikanalazták a fejükből a marxizmust, és a tiszta úrt telerakták azzal, ami jött. Számukra is minden egész eltörött, de ők örülnek ennek, mert azt mondják, hogy „így van ez jól, most szabadok vagyunk, semmi se köt bennünket”. Abban, amit Ady mondott, tragédia volt. Valóban, az a mai művészet nagy tragédiája, hogy megszűnt a lehetősége a világ teljes áttekintésének, de a vágyunk nem szabad

megszűnnie. Ez az, amit Gombrowiczban hihetetlenül szerettem, ez az, amihez én is csatlakozni kívánok: a vágyak és az igények szintjén harcolni az egész lehetségesért. Akkor is, ha tehetségünk korlátai vagy a világálapot következtében nem tudjuk megvalósítani azt.

- Nem válhatunk neveltségeké ezáltal?

- Na és? Sokkal nagyobb baj is történhet velünk, mint hogy neveltségeké váljunk, például az, hogy hazudunk. Vagy az, hogy beérjük a kicsivel, vagy az, hogy feldarabolódunk. Ha ezt az egészet ironiával és önironiával csináljuk, kivesszük a neveltségesség méregfogát. Legutóbbi könyveimben a kimondások, a kijelentések, a primér értelem szféráját körülöngyölgő, körülzúmmogó egy kis ironikus felhang, ami mindent megkérdőjelez egy kicsit anélkül, hogy visszavonná.

- Ez nem a IX. szimfónia Thomas Mann-i visszavonása?

- Nem, a Faustusban egészen másról van szó. Mondom, én nem vonok vissza semmit, csak látom, hogy széthullott a marxizmus, a liberalizmus, a kereszténység, mint politikai filozófia - nem a vallásról beszélek, az egy más ügy -, nincsenek immár nagy világnézetek. A legjelesebb tudósok sem foglalkoznak már nagy, átfogó kérdésekkel, hanem csupán matematikai-logikai részproblémákat igyekeznek megoldani. Én pedig mélyen meg vagyok győződve arról, hogy világunkban végső soron minden tényleg összefügg. Én magam képtelen vagyok átfogni ezt a teljességet, a szemléletemet nem tudom egy lehetséges világnézetbe belezúfolni, de a meggyőződésemmel szilárd.

- Nem kellene talán Kantot elővenni?

- De, újra elő kell vennünk a kanti filozófiát. Erre én is rájöttem. Utolsó, Németországban megjelent cikkemben elő is vettem Az örök békét, feleleveníttem ezt a nagy kategóriát. Hiszen Kant kimondja, hogy semmi sem történhet meg a világ egyetlen pontján sem, aminek másutt nem szabad megtörténnie. Ebből arra a következtetésre jutottam, hogy az emberi, az emberiségi jogok fontosabbak a nemzetiéknél. Napjainkban dől el, hogy az emberiség joga fog uralkodni, avagy Amerika nagyhatalmi joga. A nemzeti jognak, a nemzeti szuverenitásnak vége. Koszovó a bizonyítéka annak, hogy a nemzeti szuverenitás nem válhat a népiertés takarójává. A nemzeti szuverenitás jogának a háttérbe szorulása nem jelenti azt, hogy egy jobb dolog következik. A lehetőségek kétféle vannak. Az egyik lehetőség szerint az emberi jogokat szelektíve alkalmazzuk, egy nagyhatalom érdekei szerint. Nem emberiségi jog lesz, hanem Amerika érdekeinek megfelelő nemzetközi jog. Ha pedig hosszabb történelmi távlatban sikerülne a kanti filozófiának ezt az elvét érvényesíteni, bekövetkezhetne az emberi jogok totális uralma a részjogok, a törzsi, a nemzeti jogok fölött.

- Eörsi István költőként, drámaíróként, esszéíróként egyaránt a kérdések fölvetésének az embere. Választ vajmi ritkán ad, mi több: kijelentései is újabb tőprengésre készítenek az olvasót...

- De hiszen a galériában felolvasott szöveg-részben sem adtam választ. A lengyel író bogármetaforájában megválaszolatlanul hagyja a legiszonyúbb dilemmát. Gombrowicz rádöbent, hogy képtelen volna valamennyi „bogar” fölállítani, megmenteni, ha száz évig is menne az egyiktől a másikig. Viszont mégis segített egy csomó kétségbeesetten kapálózon. Nem, én sem adok választ. Kérdezek, és leírok. Leírásom kijelentő részeit meg körülzúmmogó a már említett ironikus atmoszféra. Mindezzel azt akarom elérni, hogy az emberek a szövegeim elolvasán föltegyék maguknak a kérdést: hogy is van ez? Ne azon tőprengjenek, hogy Eörsi mit gondol, hanem azon, hogy miként gondolják ők maguk. Függetlenül attól, hogy a gondolatmenet végén nekem adnak igazat vagy sem, ha ennyit elértem, íróték megtettem a legtöbbet, amit megtehettem: rákényszerítettem az emberekre saját alapelveik végiggondolására. Céloom az, hogy tompítás és finomítás nélkül fölvessem a konfliktusokat. Olykor megoldásokat is javasolok, olykor elárulom saját tanácsalanságotomat, de legalább másokat is nyugtalanítok...

SZILÁGYI ALADÁR
(fotó: NAGY TIBOR)